

**ЕМОЦІЇ ЯК ВЕКТОР УСПІШНОСТІ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

УДК 159.942.2:373.2.013(045)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.312262>

Вікторія Іванова, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та спеціальної освіти
Мукачівського державного університету

**ЕМОЦІЇ ЯК ВЕКТОР УСПІШНОСТІ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

У статті здійснено аналіз наукових підходів зарубіжних та українських учених до визначення сутності і класифікації емоцій. Особливу увагу зосереджено на класифікаціях емоцій, які необхідно ураховувати в організації освітньо-виховного процесу в розрізі дошкільного дитинства. Емоції розглядаються як вікова цінність дошкільників і як вектор успішності освітньо-виховного процесу.

На основі теоретичного аналізу встановлено, що дошкільний вік є найсприятливішим періодом для здійснення емоційно-розвивальної освіти, оскільки він забезпечує оптимальні умови для формування базових емоційних і соціальних навичок, необхідних для подальшого успішного розвитку особистості. З'ясовано, що освіта в аспекті особистісного розвитку дітей, а також їхнього саморозвитку може бути ефективною лише тоді, якщо буде зорієнтована на їхні вікові цінності, однією з яких виступають емоційність, емоції дошкільнят.

Ключові слова: емоції; емоційність; емоційний розвиток; емоційна сфера; освітньо-виховний процес; дошкільник.

Літ. 14.

Victoriya Ivanova, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Preschool and Special Education Department,
Mukachevo State University

**EMOTIONS AS A VECTOR OF SUCCESS OF EDUCATIONAL PROCESS IN PRESCHOOL
EDUCATIONAL INSTITUTION**

Nowadays, especially in the field of preschool education, the necessity of developing new conceptual approaches to the upbringing and education of children that meet the needs of the individual and modern society has been particularly emphasized. The need to improve the quality of education and upbringing of children, starting from the first years of life, has been particularly emphasized, which should generally contribute to the growth and development of the child, including cognitive, physical, social, psychological and emotional development.

One of the vectors for improving the effectiveness of preschool education is considered to be such an age-related value in the educational process of preschool education institutions as emotions.

The author of the article has analyzed the scientific approaches of foreign and Ukrainian scientists to the definition and classification of emotions. Particular attention has been paid to the classifications of emotions that should be taken into account in the organization of the educational process in the context of preschool childhood.

In order to identify the central trends of modern education renewal, the author has analyzed various approaches to the organization of upbringing and education in terms of their impact on the emotional sphere, which are presented both in the concepts of entire scientific schools and in the works of individual scientists. Among them are the following: the search for vectors of individualization of upbringing and education, the disclosure of the inner forces of the individual, his or her intellectual and axiological potential within the framework of the implementation of a developmental, child-centered approach.

On the basis of theoretical analysis, it has been established that preschool age is the most favourable period for the implementation of emotional and developmental education, as it provides optimal conditions for the formation of basic emotional and social skills necessary for further successful personal development. It has been found that education in terms of children's personal development and self-development can be effective only if it is focused on the age-related values of preschoolers, one of which is emotionality and children's emotions.

Keywords: emotions; emotionality; emotional development; emotional sphere; educational process; preschooler.

Постановка проблеми. Нині цілою низкою документів державного та міжнародного рівнів (Закон України “Про дошкільну освіту”, Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 рр. (2014), Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020), Стандарт вищої освіти України перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, спеціальність 012 Дошкільна освіта (2019), та ін.) підкреслюється необ-

хідність розроблення нових концептуальних підходів до виховання й освіти дітей, що відповідають потребам особистості та сучасного суспільства. Особливо наголошується на необхідності підвищення якості освіти та виховання дітей, починаючи з перших років життя, що загалом має сприяти їхньому зростанню та розвитку, включно з когнітивним, фізичним, соціальним, психологічним та емоційним розвитком.

Останнім часом наукові думки сходяться на необхідності розширення ступенів свободи дитини в освітньому процесі. Водночас у масовій практиці роботи закладів дошкільної освіти часто спостерігається сформований роками стереотипний підхід до виховання як цілеспрямованого впливу дорослих на дітей із вельми обмеженим урахуванням цінностей останніх. Одним із векторів підвищення ефективності дошкільної освіти в аспекті наукового осмислення змістової та процесуальної сторін убагамо реалізацію в освітньо-виховному процесі такої вікової цінності, як емоції.

Її вибір обґрунтований тим, що емоційна сфера є “центральною ланкою” структури особистості дошкільнят (Л. Виготський), становить “лад душі людської” (К. Ушинський) і, у зв’язку з цим, можна сказати, належить до основних, базисних цінностей дошкільнят.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі теоретичні положення емоційного розвитку в онтогенезі висвітлено в наукових працях І. Беха, О. Кононко. Окремим аспектам розвитку емоційної сфери, формуванню емоційної культури старших дошкільників засобами театралізованих ігор, музично-ритмічної діяльності присвячені наукові студії А. Блозви, Л. Макаренко, О. Мартиненко, О. Олійник, Є. Проворової, А. Шевчук, С. Хміляр та ін. У наукових публікаціях Н. Трофайли, які висвітлюють результати дослідження проблеми формування готовності майбутніх вихователів до емоційного розвитку дошкільників, розкрито особливості їхнього емоційного розвитку, обґрунтовано його значення в становленні особистості дітей дошкільного віку, схарактеризовано психолого-педагогічні умови ефективного розвитку їхньої емоційної сфери. Теоретично схарактеризовано загальні уявлення щодо сутності емоцій (В. Вілюнас, К. Ізард, О. Чебикін та ін.); розкрито емоційний розвиток у контексті особистісного розвитку (І. Бех, В. Котирло, О. Леонтьєв та ін.); визначено зв’язок емоційної сфери з окремими психічними структурами: самосвідомістю, мотивацією, когнітивними процесами (J. Haviland-Jones, M. Lewis, M. Sullivan, C. Stanger, M. Weiss та ін.). Водночас порівняльний аналіз прикладних досліджень дає підставу виділити певні особливості емоційної сфери дітей, що спостерігаються на різних вікових етапах (Л. Божович, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Ізотова, І. Головська, І. Кон, О. Нікіфорова, І. Сопрун та ін.); у специфіці функціонування її компонентів (О. Запорожець, Т. Кириленко, С. Максименко, О. Чебикін, P. LaFreniere, R. Lazarus та ін.); впливу соціально-психологічних умов життєдіяльності дитини на розвиток її емоційної сфери (Т. Вісковатова, О. Кульчицька, В. Мухіна та ін.).

Проте, незважаючи на багато розв’язаних проблем, залишається низка нерозв’язаних питань.

Мета статті – науково обґрунтувати необхідність врахування емоцій в освітньо-виховному процесі закладу дошкільної освіти з метою підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоції (від лат. *emovere*, франц. – *emotion*) – збуджувати, хвилювати. Складність цього феномена простежується вже під час аналізу визначень цього поняття. У біологічній теорії емоції розглядаються як “узгоджений перебіг центральних і периферичних процесів”, поєднання яких зумовлює різні типи емоційних виразів: сміх, сльози, гнів, радість.

За Т. Дуткевич емоції – це психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання людиною життєвого сенсу явищ та ситуацій, що зумовлене відношенням їх об’єктивних властивостей до потреб людини [2]. У теорії диференціальних емоцій К. Ізарда це психічне явище розкривається через властивості та функції кожної окремо взятої емоції, а також особливості відносин між різними емоціями [4].

Ми дотримуємося визначення, що належить до числа найбільш часто використовуваних і універсальних: емоції – психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання життєвого сенсу явищ і ситуацій, зумовленого відношенням їхніх об’єктивних властивостей до потреб суб’єкта [13].

При аналізі наукових студій, в яких розкрито педагогічні аспекти впливу на емоції дітей, знаходимо різнобічне відображення їх особливостей, а саме: емоціям притаманний короткочасний, суб’єктивний характер перебігу, зв’язок із фізіологічними і психічними процесами особистості, регуляція та оцінка дій, вчинків, різних ситуацій [8; 9; 10].

Відомо, що емоції утворюють основну структуру одиницю емоційної сфери особистості. Крім них, до числа емоційних явищ належать афекти, стреси, настрої та почуття, що відрізняються один від одного ступенем переживання, впливу на внутрішнє психічне життя людини, її фізичний стан, а також тривалістю протікання [12]. Оскільки за своїм змістом усі вони є відображенням ставлення до дійсності, то об’єднуються в одну сферу – емоційну. Якісні характеристики емоцій (їхній знак, модальність, інтенсивність) знаходять відображення в емоційності – індивідуально-стійкій властивості особистості.

Фокус нашої уваги зосереджено на емоціях. Обґрунтуємо це тим, що насамперед емоції належать до початкових форм розвитку емоційної сфери, саме через них відбувається вираження суб’єктивного ставлення дітей до світу. Повноцінне становлення та розвиток почуттів як більш складних новоутворень у структурі емоційної сфери, ускладнюється за дифіцитарності власне емоцій, бідності та примітивності емоційних реакцій у роботі з

дітьми. Означена закономірність свідчить, що роботу з розвитку емоційної сфери доцільно починати з розвитку власне емоцій.

Аналіз психологічних і педагогічних праць (К. Ізард, С. Максименко, Л. Терещенко та ін.) засвідчує відсутність принципової різниці між емоціями і почуттями. “Емоція, – пише К. Ізард, – є щось, що переживається як почуття” [4]. “Почуття виникають як результат узагальнення емоційного досвіду” [2] і виражаються в емоціях. Їх об’єднує те, що вони є психічним відображенням у формі реагування, переживання. Вони завжди пов’язані з якимось об’єктом, явищем, вираженням ставлення до нього.

Чимало зарубіжних (Т. Браун, К. Ізард, Е. Тітченер, Г. Спенчер та ін.) і українських (І. Сікорський, М. Грот, М. Ланге, В. Зеньківський та ін.) вчених займалися проблемами виокремлення груп емоцій, їхнього теоретичного обґрунтування, серед яких спроби створити універсальні класифікації емоцій. Зупинимось більш детально на їх аналізі.

Так, К. Ізард у рамках теорії диференціальних емоцій виокремлює десять фундаментальних базових емоцій: інтерес, радість, здивування, сум, гнів, відраза, презирство, страх, сором, вина. Кожна з них розглядається окремо від інших як самостійний процес, що впливає на когнітивну сферу і на поведінку людини.

Г. Спенчер виділяв чотири класи відчуттів, пропонуючи розділяти емоції за ознакою виникнення. До першого класу віднесено презентативні почуття, стимулом безпосереднього виникнення яких є дії зовнішніх подразників. До другого – презентативно-репрезентативні – прості емоції (радість, страх тощо). До третього класу належать репрезентативні емоції, що викликаються поетичним словом як подразником. До четвертого класу віднесено вищі емоції, що утворюються без допомоги зовнішнього подразника, зсередини (наприклад, емоція справедливості).

Класифікуючи емоції, Е. Тітченер виокремлює емоції задоволення і незадоволення. На його думку, різноманітність емоцій створюється завдяки емоційному тону, який може супроводжувати незліченну кількість комбінацій відчуттів, утворюючи відповідне число відчуттів [14].

І. Кант поділяв емоції на дві групи – інтелектуальні та сексуальні.

Здійснивши аналіз наукових підходів до класифікації емоцій, робимо висновок, що створити їхню універсальну класифікацію узагалі неможливо, оскільки для розв’язання одного спектру завдань вона буде придатна, а для реалізації інших завдань може видатися недієвою.

У рамках нашого дослідження важливо зупинитися на класифікаціях емоцій, які, на наш погляд, необхідно враховувати в організації освітньо-виховного процесу.

К. Ушинський зазначав: “Вихователь не повинен залишатися байдужим щодо почуттів, що розвиваються в душі дитини”, і далі робить висновок: “Виховання, не надаючи абсолютного значення почуттям дитини, проте в напрямку їх має бачити головне своє завдання” [11]. З огляду на ці думки та висновки ученого виділення груп емоцій важливе з двох точок зору. По-перше, з точки зору вікових можливостей дошкільнят у осягненні сенсу емоційних проявів, диференціації емоцій як важливого аспекту їхнього емоційного розвитку. По-друге, з точки зору фокусування уваги педагогів на певних групах емоцій, які необхідно пробуджувати в дітях у процесі проведення освітньої роботи.

У першому випадку, говорячи про дошкільний вік, варто зауважити що сприйняття дітьми емоційних станів у плані розвитку уявлень про емоції, словника емоційної лексики, характеризується обмеженістю кількості та видів емоційних станів. Ми проаналізували всі наявні класифікації базисних емоцій. Учені виділяють різну кількість таких емоцій: від двох до десяти. Р. Плутчик виділяє вісім емоцій, К. Ізард – десять, П. Екман – шість. А. Оліпаннікова виокремлює п’ять основних модальностей емоцій – радість, страх, гнів, сум і здивування.

Розглянемо ці процеси в розрізі дошкільного дитинства. Так, на етапі молодшого дошкільного віку (3–4 роки) дітям притаманне розуміння чотирьох емоцій: радості, смутку, страху і злості. У середньому дошкільному віці до них додається емоція здивування. У старшому дошкільному віці модальний ряд розширюється, до нього включаються емоції образи, провини і сорому. Таким чином, у дошкільному віці дітям доступне сприйняття і розуміння восьми основних емоцій: радості, смутку, страху, злості, здивування, образи, провини та сорому, які з урахуванням вікових особливостей вводяться у певній послідовності.

Поняття “емоції” та “емоційність” не є тотожними. Коли йдеться про конкретний емоційний прояв, його зовнішнє рухове оформлення або словесне позначення у такому разі застосовується поняття “емоції”.

Щодо емоційності, то в сучасній літературі різні автори дають різні визначення цього поняття. Найчастіше у них виокремлюють такі категорії, як “відображення ставлення”, “значимість”, “особистісний зміст” ситуації [2; 3]. До найхарактерніших ознак емоційних явищ відносять зміни в перебігу фізіологічних процесів, емоційні переживання та зовнішні виразні рухи [8; 10]. Психологічний зміст емоційності визначається як здатність переживати емоції, “чутливість до емоціогенних ситуацій” чи “особливості реагування на емоційні стимули” [5].

Для виявлення центральних тенденцій оновлення сучасної освіти нами проаналізовано різні

ЕМОЦІЇ ЯК ВЕКТОР УСПІШНОСТІ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

підходи до організації виховання, освіти в аспекті впливу на емоційну сферу, які представлені як у концепціях цілих наукових шкіл, так і в роботах окремих учених. З-поміж них виділено такі: пошук векторів індивідуалізації виховання та освіти, розкриття внутрішніх сил особистості, її інтелектуального, аксіологічного потенціалу в рамках реалізації розвивального, дитиноцентричного підходу. Повністю поділяючи цю позицію, вважаємо дошкільний вік найбільш сприятливим періодом для здійснення емоційно-розвивальної освіти.

По-перше, у цей період відбувається інтенсивний розвиток мозку, що створює унікальні можливості для формування базових емоційних навичок. Нейропсихологічні дослідження показують, що раннє дитинство характеризується високою пластичністю мозку, що дає змогу легко засвоювати нову інформацію і адаптуватися до емоційних стимулів.

По-друге, особливою значущістю емоцій у житті дошкільнят. Емоції є первинною формою психічної активності, через яку діти сприймають навколишній світ і реагують на нього. У ранньому віці емоції допомагають їм встановлювати зв'язок із навколишнім середовищем та людьми, формуючи почуття безпеки й довіри. Емоції – невідмінний супутник дитячого життя, вони домінують у світопізнанні, спілкуванні, діяльності дитини, а також впливають на когнітивні процеси, такі як увага, пам'ять і мислення. Позитивні емоційні стани, такі як радість і зацікавленість, стимулюють пізнавальну активність, сприяючи кращому засвоєнню нової інформації. Це забезпечує сприятливі передумови для навмисних впливів, спрямованих на соціальне перетворення вираження емоцій, розширення й ускладнення знань про них тощо.

По-третє, дошкільний вік період становлення та розвитку різних видів діяльності, що зумовлюють емоційні реакції дітей і слугують сприятливими засобами розв'язання завдань емоційного розвитку. Дошкільники зазвичай орієнтуються на ті заняття, які приносять їм задоволення і позитивні емоції. Мотивовані позитивними емоціями, вони проявляють більше інтересу до навчання та нових видів діяльності, що сприяє їхньому всебічному розвитку.

Таким чином, дошкільний вік можна вважати сензитивним періодом розвитку емоційної сфери. Більш пізні періоди (старший шкільний вік, юнацький) втрачають цю можливість і тому розвивальна робота протікає з великими зусиллями, зі значним опором психологічних механізмів, що вже склалися. Відсутність належної уваги до емоційної сфери призводить до низки серйозних порушень у психічному житті дітей, до числа яких належить: емоційна незрілість (бідність і одноманітність емоційних реакцій, відсутність змін у вираженні емоцій залежно від ситуації, що змінилася, тощо), емо-

ційна загальмованість (безініціативність, пригніченість, індиферентність тощо), домінування негативних переживань (страх, розпач, тощо), що сприяє прояву таких рис особистості, як агресивність, боязкість, песимізм тощо.

У другому випадку під час виокремлення груп емоцій, які необхідно пробуджувати в дітях у процесі здійснення дитячих видів діяльності, ми зважали насамперед на вікові особливості та можливості дошкільнят. Звернення до робіт психологів (Л. Терещенко, І. Карабасва, Р. Павелків, Т. Дуткевич та ін.) дало змогу виокремити основні три групи емоцій, які яскраво проявляються у дошкільному віці та лежать в основі соціально зумовлених переживань дітей, розвитку їхніх вищих почуттів. До них належать моральні, інтелектуальні й естетичні. До моральних емоцій належать емоції сорому, обов'язку, провини, співчуття, гордості, любові тощо. До інтелектуальних – здивування, сумнів, радість, цікавість, допитливість тощо. До естетичних – насолода, милування, зачарування, захоплення тощо.

Орієнтація на ці групи емоцій дає змогу виконувати велике коло освітніх завдань, пов'язаних із соціокультурним розвитком, естетичним, моральним удосконаленням особистості, долученням до світу природи, розвитком інтелектуальних здібностей тощо. Вони регулюють діяльність, визначають широту і характер стосунків з навколишнім соціумом, оптимізують процес "входження в нову дійсність" [1]. Їх виокремлення озброює педагогів конкретними відомостями про те, які емоції доцільно пробуджувати в процесі засвоєння пізнавального матеріалу, залучення дітей до ігрової, трудової, рухової та інших видів діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, дошкільний вік є найсприятливішим періодом для здійснення емоційно-розвивальної освіти, оскільки забезпечує оптимальні умови для формування базових емоційних і соціальних навичок, необхідних для подальшого успішного розвитку особистості. Освіта в аспекті особистісного розвитку дітей, а також їхнього саморозвитку може бути ефективною лише тоді, якщо буде зорієнтована на вікові цінності дошкільнят. Однією з основних вікових цінностей виступають емоційність, емоції.

Для того, щоб ця вікова цінність оптимально враховувалася у освітньо-виховному процесі необхідно розкрити теоретичні засади реалізації емоційно-розвивального підходу, у чому вбачаємо перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікова і педагогічна психологія : навчальний посібник / В.М. Поліщук. Суми : Університетська книга, 2019. 352 с.

ЕМОЦІЇ ЯК ВЕКТОР УСПІШНОСТІ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2. Дуткевич Т.В. Загальна психологія. Теоретичний курс : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
3. Ізард К.Є. Емоції людини. Харків : Просвітництво, 2000. 223 с.
4. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості. Київ : Либідь, 2007. 256 с.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. Київ, 2008. 255 с.
6. Максименко С. Емоційний розвиток дитини / упоряд. С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. Київ, 2003. 112 с.
7. Олипаннікова А.Є. Емоції і виховання. Харків : Просвітництво, 2003. 277 с.
8. Олійник О. Особливості емоційного розвитку та умови формування емоційної культури дітей старшого дошкільного віку засобами театралізованих ігор. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 47. С. 167–173.
9. Терещенко Л.А., Карабаєва І.І. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. Том 10. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*, Вип. 33. С. 214–234.
10. Трофаїла Н.Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 1.45. С. 155–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1.
11. Ушинський К.Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти. *Вибрані педагогічні твори: 2 т.* Київ: Радянська школа, 1983. 488 с.
12. Цевалюк Т. Особливості формування інтелектуальних почуттів у старшому дошкільному віці та молодшому шкільному віці в процесі навчальної діяльності. *Молодь і ринок*. 2015. № 9 (128). С. 153–157.
13. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
14. Titchener E.B. A primer of psychology. N.Y., 1899. P. 5–102.
4. Kyrylenko, T.S. (2007). *Psykhoholohiia: emotsiina sfera osobystosti* [Psychology: emotional sphere of personality]. Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].
5. Kononko, O.L. (2008). *Sotsialno-emotsiynyi rozvytok osobystosti* [Social and emotional development of personality]. Kyiv, 255 p. [in Ukrainian].
6. Maksymenko, S., Maksymenko, S., Maksymenko, K. & Hlavnyk, O. (Comp.). (2003). *Emotsiynyi rozvytok dytyny* [Emotional development of the child]. Kyiv, 112 p. [in Ukrainian].
7. Olypannikova, A.Ye. (2003). *Emotsii i vykhovannia* [Emotions and upbringing]. Kharkiv, 277 p. [in Ukrainian].
8. Oliynyk, O. (2013). *Osoblyvosti emotsiynoho rozvytku ta umovy formuvannia emotsiynoi kultury ditei starshoho doshkilnoho viku zasobamy teatralizovanykh ihor* [Peculiarities of emotional development and conditions of formation of emotional culture of older preschool children by means of theatrical games]. *Psychological and pedagogical problems of the village school*. Vol. 47, pp. 167–173. [in Ukrainian].
9. Tereshchenko, L.A. & Karabaieva, I.I. (2019). *Psykhoholichni osoblyvosti emotsiinoi sfery ditei doshkilnoho viku* [Psychological features of the emotional sphere of preschool children]. *Actual problems of psychology*. Vol. 10. *Psychology of learning. Genetic psychology. Medical psychology*, Vol. 33, pp. 214–234. [in Ukrainian].
10. Trofaial, N.D. (2014). *Emotsiynyi rozvytok ditei doshkilnoho viku* [Emotional development of preschool children]. *Scientific Bulletin of Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series: Pedagogical sciences*. Vol. 1.45, pp. 155–158. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1. [in Ukrainian].
11. Ushynskyy, K.D. (1983). *Teoretychni problemy vykhovannia i osvity* [Theoretical Problems of Atonement and Enlightenment]. *Selected pedagogical works*. Vol. 2. Kyiv, p. 488. [in Ukrainian].
12. Tsevaliuk, T. (2015). *Osoblyvosti formuvannia intelektualnykh pochuttiv u starshomu doshkilnomu vitsi ta molodshomu shkylnomu vitsi v protsesi navchalnoi diialnosti* [Peculiarities of the formation of intellectual feelings in senior preschool age and junior school age in the process of educational activity]. *Youth & market*. No. 9(128), pp. 153–157. [in Ukrainian].
13. Shapar, V.B. (2007). *Suchasnyi tлумачnyi psykhoholichnyi slovnyk* [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv, 640 p. [in Ukrainian].
14. Titchener, E.B. (1899). *A primer of psychology*. N.Y., pp. 5–102. [in English].

REFERENCES

1. Polishchuk, V.M. (2019). *Vikova i pedahohichna psykhoholohiia : navchalnyi posibnyk* [Age and pedagogical psychology : training manual]. Sumy, 352 p. [in Ukrainian].
2. Dutkevych, T.V. (2016). *Zahalna psykhoholohiia. Teoretychnyy kurs* [General Psychology. Theoretical course]. Kyiv, 388 p. [in Ukrainian].
3. Izard, K.Ye. (2000). *Emotsiini liudyny* [Human emotions]. Kharkiv, 223 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.08.2024

“Духовний розвиток, духовне виховання людини зокрема і народу взагалі здійснюється не лише школою, а кількома великими вихователями: природою, життям, наукою і релігією”.

Костянтин Ушинський
український педагог

